

BIBLIA SACRA HUNGARICA

A KÖNYV, „MELY ÖRÖK ÉLETET AD”

Könyvtárunk három dísztermében volt látható 2008. november 21. és 2009. március 29. között a Biblia Sacra Hungarica. A könyv, „mely örök életet ad” elnevezésű, – most már elmondható – nagy sikerű kiállítás, amely a Biblia Éve alkalmából az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Bibliatársulat és az Egyházi Könyvtárak Egyesülete együttműködésével valósult meg.

A tárlat azt a folyamatot kísérte nyomon, ahogyan a Szentírás belépett a magyarság életébe és egyre szélesebb körben vált ismertté előbb szemelvényekben, aztán egyre teljesebb formában. Ez a folyamat két irányból indult. Egyrészt a naponta mondandó officiumokban, illetve a hangzó és eseményszerűen lejátszódó liturgiában számos szentírási részlet hangzott el latinul főként a zsolnárokból, evangéliumokból, apostoli levelekből. A liturgia ünnepélyessége önmagában is sugalmazta a szent szöveg különlegességét, felkeltette tiszteletét. A világiakkal, egyszerű hívekkel való érintkezésben, templomi vagy más alkalmakkor eleve nélkülözhetetlen volt az anyanyelv használata. Valószínűleg sok bibliai részlet még élőszóban nyert állandósult formát. Később a latinul nem tudó apácák, másod-harmadrendű szerzetes testvérek kedvéért mind többet jegyeztek le írásos formában is ebből a szóbeliségben született hagyományból.

A befogadás-történetnek erről az első szakaszáról tanúskodott az első teremben az 1370 körül keletkezett esztergomi *Capitulare*, amelynek legfontosabb tartalmi egységét a zsolozsmában recitált rövid, egymondatos bibliai szakaszok (capitulum) és könyörgések (collecta) képezik, s amelyet évszázadokon keresztül használtak az esztergomi káptalanban. A korszak legnevezetesebb magyar nyelvű darabjai közül kiemelhető a XV. század közepi *Bécsi Kódex*, a három kódexben fennmaradt, úgynevezett huszita Biblia egyik darabja, amelybe főként a prófétai könyvek szövegét írták be. A mintegy hetven évvel későbbi *Jordánszky Kódex* jelentős szövegmennyiséget tartalmaz az Ó- és Újszövetségből egyaránt. Az *Érdy Kódex* (1526-1527) előszavában pedig már az első tudatos magyar irodalmi program is olvasható a Karthauzi Névtelen tollából. A kötet vásár- és ünnepnapokra olvasmányul rendelt evangéliumi és apostoli levlrészleteket foglal magában, valamint a magyarázatokra készült prédikációkat.

Ugyanez a terem adott helyet külföldi eredetű, de Magyarországon használt gazdag díszítésű, latin nyelvű Bibliáknak, valamint a párizsi egyetemi oktatás szá-

Nagylucsei Orbán, Mátyás király kincstartója
Psalteriumának címlapja

mára kis formátumban, igen apró betűkkel írt szentírási kódexeknek, a legfontosabb középkori biblia-kommentároknak, Petrus Lombardus és Nicolaus de Lyra műveinek, továbbá a *Guttenberg Biblia* töredékeinek, és a Guttenberg tanítvány Petrus Schöffer 1462-es mainzi Bibliája nagyon szép, s a szakirodalomban eddig nem ismertett gyöngyösi példányának. Mindezt szemlélteti, hogy a középkor végén klerikusban és laikusban egyaránt egyre erősödött az igény a Biblia mind teljesebb, és igazabb megismerésére, és szemlélteti azt is, hogy az egyetemi oktatás kialakulásával, a teológia tudományának fejlődésével, a szövegkritika és könyvnyomtatás felfedezésével jött létre az a tagolt intellektuális tér és technikai feltételrendszer, amely a XVI. században lehetővé tette ezen igény kielégítését, a Biblia nagy példányszámú nyomtatott kiadásainak elkészítését.

Esztergomi Capitulare. Jézus családját bemutató evangéliumi szakasz.

A második terembe kerültek ennek megfelelően Erasmus és Luther bibliakiadásai, -fordításai. A legfontosabb európai poliglott bibliák, például Sebastianus Münster (1489-1552), ferences szerzetesből reformátorrá lett neves hebraista és Franciscus Vatablus (+1547), a párizsi egyetem héber tanárának munkái, amelyek az eredeti nyelveken adták közre a szentírási szöveget, és amelyeknek kommentárjai magukba olvasztották az európai teológiai gondolkodás eredményeit és a rabbinikus hagyományt. Ezek inspirálták a XVI. századi magyar fordításokat, s egyúttal ezek szolgálták a magyar fordítók forrásaiként is.

Itt voltak láthatóak a magyar erazmisták kiadványai, Komjáti Benedektől *Pál apostol leveleinek* fordítása (1532), Pesti Gábortól a négy evangélium, Sylvester Jánostól pedig a teljes *Újszövetség* (1541). Az erazmisták számára a Szentírásból következő etikai tanítások közvetítése, a fordítás grammatikai pontossága, érthetősége, a nemzeti nyelv művelése és rangjának emelése volt a legfontosabb cél. Hatásuk a magyar nyelvtudomány megszületésében is alapvető.

A reformáció jegyében készült fordítások Heltai Gáspár (1551-1565), Melius Juhász Péter (1561-1567), Félegyházi Tamás (1586) részfordításai, és az első teljes magyar nyelvű nyomtatott biblia, a *Vizsolyi Biblia* (1590) a grammatikai pontosságon kívül már arra is ügyelnek, hogy a sensus litteralist, egykorú magyar kife-

jezéssel a bötű szerinti értelmet, azaz a Szentírás egészéből, harmóniájából következő értelmet is hűen tükrözze szövegük. Különösen maradandó hatása volt a Károli Gáspár és munkatársai gondozásában elkészült *Vizsolyi Bibliának*. Ez vált origójává az újabb korok befogadási folyamatának. Szövegét újabb és újabb javításokkal, de alapvető változtatások nélkül egészen 1909-ig használta a magyar református és evangélikus egyház. Az évszázadokig tartó használat következtében fontos tényezővé vált a magyar nyelv egységesülésében, forrása és kánonja lett a magyar irodalmi és köznyelvnek.

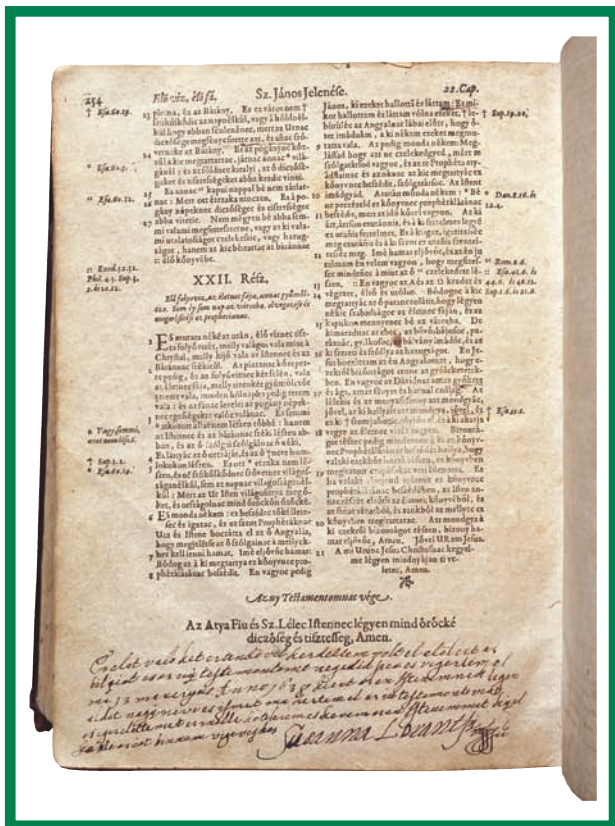
Ezt a szöveget tette újra közzé 1608-ban és 1612-ben Szenci Molnár Albert, csatolva hozzá a zsolttárok könyvének teljes verses fordítását és más függelékeket, szerkezetét az akkori legmodernebb német és francia kiadások mintájára alakította. Ezt javította Tótfalusi Kis Miklós 1685-ben Amszterdamban saját metszésű művészi betűkkel készített kiadása, amelyet a puritanizmusra jellemző szíves devotióból, áhítatosságból saját költségén nyomtatott ki. A *Vizsolyi Bibliával* való vitában, annak ellensúlyozására született meg az első katolikus fordítás (1626). Káldi György, jezsuita szerzetes igen rövid idő alatt készült el vele. Minden bizonnyal támaszkodott az általa memoriter birtokolt középkori előzményekre. Szövege a *Jordánszky kódexben* rögzült szöveghagyománnyal áll rokonságban.

A terem installációja szakrális teret idézett, közösen a nemescsói evangélikus templom festett szószéke jelezte, hogy a reformáció évszázadaiban a hangzó ige került a vallásos élet központjába.

A templom mellett az iskolát tekintette második szent helynek a reformáció, mivel az iskola nemcsak a deákok tudományokban való megerősítésére, hanem keresztyén erkölcsökre való nevelésének is színterül szolgált. A harmadik terem díszletét ezért egy református elemi iskolai osztálytermi berendezése alkotta. Itt sorakoztak fel az önálló zsolttárkiadások Nagylucsei Orbán, Mátyás király kincstartója corvinákkal vetekedő szépségű latin *Psalteriumától*, Szenci Molnár Albert 1607. évi herborni verses zsolttáros könyvéig, és Bogáti Fazakas Miklós XVI. századi unitárius költőnk *Magyar Zsolttárainak* kései kéziratot másolataiig. A zsolttárok nemcsak a gyülekezeti életben, de az egyéni kegyesség elmélyítésében is már a középkortól óriási jelentősége volt. Ugyancsak az egyéni kegyesség elmélyüléséről, az egyéni bibliaolvasási szokások kialakulásáról tanúskodtak történelmi és irodalmi nagyjaink, Janus Pannonius, Ecsedi Báthory István, I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna, Jókai Mór, Ady Endre és mások személyi használatú bibliái. Ezek mellé a sokszor ezüst veretes díszkötéssel ellátott, máskor szerény kiállítású kötetek mellé olyan, huszadik századi alkotások kéziratjai kerültek, amelyek tárgyukat, témájukat a Bibliából merítették, szerzőik Ady Endre, Babits

Mihály, József Attila, Ottlik Géza, Pilinszky János a bibliai élményt és üzenetet saját személyiségükön át-szűrve értelmezik olvasójuk számára.

A kiállítás széles körben hívta fel a figyelmet arra a hatalmas lelki és kulturális hagyományra, amely a magyarországi bibliakiadásokban, és az általuk indukált szellemi intellektuális folyamatokban testesül meg. Bármilyen színes volt azonban a bemutatott anyag a három kiállítási teremben nem férhetett el minden, ami a Biblia magyarországi befogadás-történetéhez tartozik. Ezért határozta el a Széchényi Könyvtár vezetése és a kiállítás szervezői, hogy a kiállítás nyomán felélénkülő érdeklődést kihasználva az ese-

Lorántffy Zsuzsannának sajátkezű bejegyzése a Hannauai Biblia végén: „ezt a Bibliát és az Újtestamentumot negyedikeszer végeztem el ma ...”

mény hatását egy tudományos konferenciával dokumentálja és erősíti meg. Erre 2009. január 30-án került sor mintegy százötven résztvevővel.

Az előadások tematikájának összeállításakor két szempontra fordítottunk különös figyelmet. 1. Nyújtson a konferencia tájékoztatást arról, hogy milyen irányokban folytak az elmúlt évtizedekben és milyen irányokban folynak ma a Biblia művelődéstörténeti hatásához kapcsolódó filológiai kutatások. 2. Kerüljenek szóba a befogadás-történet olyan mozzanatai, amelyek tárgyi emlékeinek bemutatására a három teremben nem jutott hely.

Anyanyelvű bibliai részleteket tartalmazó kódexekről például viszonylag gazdag szakirodalom áll rendelkezésre, de a Biblia és liturgia kapcsolatáról, amely legalább olyan fontos a befogadás-történetben, csupán elszórt adatokra és megjegyzésekre támaszkodhatott eddig a kutató. Ezért fontos Dobszay László bevezető tanulmánya, amely első ízben tekinti át rendszeresen és távlatosan a kérdéskört. A liturgia számos eszközzel fejezte ki a bibliai szöveg tiszteletét. A nyomtatott bibliák és más vallásos kiadványok gyakran jelenítik meg tárgyi mivoltukkal ugyanezt a tiszteletet. Erre a magyarországi kutatásokban eddig szinte figyelmen kívül maradt jelenségre irányítja a figyelmet Rozsondai Marianne bibliai jeleneteket ábrázoló könyvkötések elemzésével.

Számos olyan korai nyomtatott bibliakiadásunk ismert, például Heltai Gáspár, Melius Juhász Péter, Félegyházi Tamás részfordításai, amelyekre vonatkozóan még hiányoznak az elmélyült kutatások. Ezt a hiányt jelzi és pótol belőle valamennyit Balázs Mihálynak Heltai Gáspár zsoldárkiadásáról készült írása, a Petróczy Éva – Pénez Tibor szerző párosnak a *Váradi Bibliáról* szóló tanulmánya, Csepregi Zoltánnak a XVIII. századi evangélikus bibliákat számba vevő összefoglalása. Egyáltalán nem voltak ismeretesek még a specialista kutatók előtt sem a katolikus fordítású Biblia kis formátumban való, magyarázatos megjelenítésére vonatkozó XVIII. század végi előkészületek, amelyekről V. Ecsedy Judit számolt be.

Helyet kaptak a konferencián természetesen jobban kutatott, kiemelten fontos témákkal, Sylvester János *Új testamentumával*, a *Vizsolyi Bibliával*, Szenci Molnár Albert két kiadásával kapcsolatos újabb eredmények, Bartók István, Imre Mihály és P. Vásárhelyi Judit írásai.

A Biblia magyarországi befogadási folyamatáról csak akkor alkothatunk teljességre törekvő képet, ha a Magyarországon nyomtatott nem magyar nyelvű bibliák genezisést és kiadástörténetét is nyomon kísérjük, feltárjuk. Az erre irányuló törekvéseket képviselik Nagy Levente és Käfer István munkái, amelyek a román és szlovák nyelvű magyarországi bibliákkal foglalkoznak.

A Biblia szövege nem csak közvetlenül hallás vagy olvasás által jutott el a hívőkhöz. Számos más műfaj, prédikációk, bibliai históriák és idézetgyűjtemények, imádságos-, elmélkedő- és énekeskönyvek, katekizmusok, hitvallások meg hitvitairatok sokasága segítette, mélyítette el a bibliai szöveg megismerését mondanivalójának megértését. Közülük az imádságoknak és a hitvitáknak a Bibliával való kapcsolatára vet egy pillantást Varga Bernadett és Heltai János tanulmánya.

Reméljük, hogy mindezzel maga a Biblia-kiállítás, a hozzá tartozó katalógus és a kapcsolódó konferenciakötet jól reprezentálja a Biblia művelődéstörténeti szerepére, hatására irányuló eddigi hazai kutatásokat, és

Részlet a Biblia kiállításból.

segít kijelölni néhány új irányt és témát, amelyben lehetséges és érdemes tovább haladni.

A Biblia Éve alkalmából rendezett kiállítás koncepció-

óját Gáborjáni Szabó Botond a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár igazgatója, a kiállítás kurátora alakította ki, ő állította össze a forgatókönyv alapváltozatát is, amelynek véglegesítésében részt vett Heltai János, az Országos Széchényi

Könyvtárnak a kiállítás szakmai részéért felelős munkatársa is. A látványtervet Fekete György és Héjjas Pál készítette, a kivitelezést Héjjas Pál és Komoróczy Zoltán vezetésével a Kiáll. Kft. végezte. A kiállítási tárgyakat tizenhét egyházi és közgyűjtemény ajánlotta fel. A kiállítás technikai feladatai az OSZK Közönségkapcsolati Osztályára, közelebbről Szilárdi Edinéra, Király Tímeára és Kiss Eszterre hárult. A nemzeti könyvtárban folyó munkálatok egészét Boka László tudományos igazgató fogta össze és irányította.

Heltai János

heltai@oszk.hu

Tótfalusi Kis Miklós Aranyos Bibliája és függeléke, Szenczi Molnár Albert kuttákkal ellátott zsolttároskönyve.

